



Generalinio štabo pulkininko Aloyzo Valušio biografijos tyrimas: priežastys ir aplinkybės, formavusios asmenybės bruožus

Dr. Jonas Vaičenonis

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, V. Putvinskio g. 23-405, LT-44243 Kaunas
El. p. jonas.vaicenonis@vdu.lt

Anotacija. Straipsnyje, remiantis pirminiais šaltiniais ir įvairiomis mokslinėmis bei mokslo populiarinimo publikacijomis, pristatomas ir nagrinėjamas neeilinės asmenybės – Aloyzo Valušio – skauto, Lietuvos Respublikos kariuomenės karininko, kavaleristo, Generalinio štabo pulkininko, Prezidento Antano Smetonos asmens adjutanto – gyvenimo kelias. Tyrimu siekiama apžvelgti ir įvertinti A. Valušio gyvenimo kelią, priežastis ir aplinkybes, formavusias jį kaip aukšto rango karininką ir Lietuvos atstovą diplomatinėje tarnyboje, karo atašė pareigose. Straipsnyje aptariama A. Valušio šeima, jaunystės metai, nagrinėjama tarnyba Lietuvos kariuomenėje, glaustai pristatomos patirtys diplomatinėje tarnyboje, aprašomos visuomeninės veiklos ir emigranto dalia. Atskleidžiami pagrindiniai A. Valušio gyvenimo etapai, kurie suformavo įvairiaspalvį šios asmenybės portretą.

Esminiai žodžiai: *Generalinio štabo pulkininkas Aloyzas Valušis, 1-asis husarų pulkas, Lietuvos kariuomenė, karo atašė, skautai.*

Abstract. The article, drawing on the primary sources and scientific and popular science publications, presents and examines the life path of an extraordinary personality – Aloyzas Valušis – a scout, an officer of the army of the Republic of Lithuania, a cavalryman, a colonel of the General Staff, and a personal adjutant of the President Antanas Smetona. The aim of the study is to overview the life of Valušis, as well as the reasons and circumstances that shaped

him as a high-ranking officer and Lithuania's representative in the diplomatic service in the position of military attaché. The article discusses the family of Valušis, his youth, service in the Lithuanian army, experiences in the diplomatic service, his social activities and fate as an emigrant. The main stages of Valušis life, which formed a colourful portrait of this personality, are depicted.

Keywords: *General Staff Colonel Aloyzas Valušis, 1st Hussar Regiment, Lithuanian army, military attaché, scouts.*

Įvadas

Aloyzas Valušis – skautas, Lietuvos Respublikos kariuomenės karininkas, kavalieristas, Generalinio štabo pulkininkas, Prezidento Antano Smetonos asmens adjutantas – neeilinė asmenybė. Jis – ilgametis 1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko vadas, Lietuvos Respublikos karo atašė Lenkijai, nuo 1927 m. – ir Prezidento A. Smetonos žentas. Iki šiol šis Lietuvos kariuomenės karininkas nėra sulaukęs specialių tyrinėjimų. Įvairiose enciklopedijose ir žinynuose randame tik lakoniškus, pagrindinius karininko gyvenimo faktus ir nuopelnus pristatančius nedidelius tekstus¹. Tenka pripažinti, kad kai kuriuose iš jų yra netikslios ar klaidinančios informacijos. Trumpa A. Valušio biograma ir keli tarnybos diplomatinėje tarnyboje faktai paminėti specialiame Lenkijos instituto Vilniuje leidinyje, skirtame Lietuvos ir Lenkijos XX a. pirmosios pusės diplomatinių santykių problematikai². Tyrinėtojai, tiek buvusio Prezidento biografas, žurnalistas Aleksandras Merkelis, tiek įvairių kartų istorikai Liudas Truska, Alfonsas Eidintas, yra parengę fundamentalių darbų, skirtų Lietuvos Respublikos Prezidentui A. Smetonai³, kuriuose galima būtų tikėtis ir platesnio žvilgsnio į Prezidento žentą karininką A. Valušį, bet taip nėra. Šiuose tekstuose A. Valušis minimas tik fragmentiškai, plačiau neaptariant jo kaip asmenybės. Pastaraisiais metais apie Prezidento A. Smetonos aplinką nemažai darbų publikavo istorikė, humanitarinių mokslų daktarė, Istorinės Lietuvos

¹ P. JRG. [Petras Jurgėla] Valušis 1. Aloyzas. *Lietuvių Enciklopedija*, t. 33, South Boston, 1965, p.78–79; VALUŠIS, Aloyzas. Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. *Biografijų žinynas*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 441; VALUŠIS, Aloyzas. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. Lietuvos nacionalinis muziejus, t. 8, Vilnius, 2008, p. 181–182. ZABIELSKAS, Vytautas; VALUŠIS, Aloyzas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija, Papildymai A–Ž*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015, p. 405.

² 1938. *Najciemniejsza noc jest tuż przed świtem / 1938. Tamsiausia naktis būna prieš aušrą*. Vilnius: Instytut Polski w Wilnie / Lenkijos institutas Vilniuje, 2018, p. 126–127, 176–177.

³ MERKELIS, Aleksandras. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1964; TRUSKA, Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996, 411 p.; EIDINTAS, Alfonsas. *Antanas Smetona*. Vilnius: Mintis, 1990, 245 p.; EIDINTAS, Alfonsas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, 511 p.

Respublikos prezidentūros muziejininkė Ingrida Jakubavičienė. Savo darbus skyrusi Prezidentui A. Smetonai ir jo sutuoktinei Sofijai Smetonienei bei jos seseriai Jadvygai Tubelienei⁴, autorė monografiniuose tyrimuose platesnio dėmesio A. Valušiui taip pat neskyrė. Kaip ir kitų tyrinėtojų darbuose, apsiribota tik daugiau kontekstiniais A. Valušio paminėjimais nagrinėjamų asmenybių aplinkoje ir jų gyvenimo įvykiuose. 2017 m. I. Jakubavičienė paskelbė Lietuvos Prezidento asmens adjutanto tarnybos tyrimą, kuriame tarp kitų pristatė ir gen. št. plk. A. Valušio biografiją⁵. Tačiau ir šiame mokslo darbe Prezidento asmens adjutanto gyvenimas pristatytas glaustai, daugiausia remiantis jau publikuotais enciklopediniais ir žinytų duomenimis, pateikiant tik esminius gyvenimo faktus, neišryškinant atskirų A. Valušio asmens savybių, karinės tarnybos bruožų ir visuomeninės veiklos. Vos kelis A. Valušio biografijos epizodus naujoje mokslo populiarinimo monografijoje, skirtoje Lietuvos Respublikos kariuomenės husarų pulko istorijai, pristatė istorikas Mindaugas Tamošiūnas⁶, tačiau plačiau buvusio pulko vado gyvenimo ir veiklos nenagrinėjo. A. Valušio asmenybė liko ir Kęstučio Kilinsko, nagrinėjusio Pirmosios Lietuvos Respublikos civilinės ir karinės valdžios sąveiką, tyrimo paraštėse⁷.

Šiandien esame sulaukę jau ne vieno įvairaus rango Lietuvos Respublikos kariuomenės karininko biografinio pasakojimo, tačiau karo atašė pareigas ėję ir diplomatinį darbą Lietuvos valstybei dirbę karininkai atidesnio mokslininkų dėmesio nėra sulaukę. Iš naujausių mokslinių darbų galime paminėti tik dr. Simono Jazavitos monografiją, skirtą Generalinio štabo pulkininko, diplomato Kazio Škirpos veiklai 1938–1945 m. nagrinėti⁸. Ši istoriografinė spraga, o kartu domėjimasis 1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko istorija paskatino imtis A. Valušio asmenybės nagrinėjimo. Šios asmenybės gyvenimo kelias atskleidžia situacijas, kuomet asmuo, tam tikrų aplinkybių vedamas ir patekęs į tam tikrą terpę, gauna šansą užimti išskirtines pareigas svarbių valstybės institucijų hierarchijoje bei kopti karjeros laiptais, vienaip ar kitaip įtakoti valstybės politinį gyvenimą. Šiam tyrimui išsikėlėme tikslą apžvelgti ir įvertinti A. Valušio gyvenimo kelią, priežastis ir aplinkybes, formavusias jį kaip aukšto rango karininką ir Lietuvos atstovą diplomatinėje tarnyboje, karo atašė pareigose. A. Valušio biografijos nagrinėjimas atveria galimybę plėtoti tyrimus ieškant panašių kitų atvejų, kurie leistų kalbėti apie sistemiskumą, vyravusį Pirmojoje Lietuvos Respublikoje.

⁴ JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. *Duetas. Antanas ir Sofija Smetonos*. Versus aureus, 2016, 438 p.; JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. *Seserys. Sofija Smetonienė ir Jadvyga Tubelienė*, Versus aureus, 2014, p.

⁵ JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. Lietuvos Prezidento asmens adjutanto tarnyba XX a. 3-4 dešimtmečiuose. *Istorija*, 2017, t. 108, Nr. 4, p. 40–66.

⁶ TAMOŠIŪNAS, Mindaugas. *Nugalėsim arba mirsim. Nepriklausomos Lietuvos husarai*. Kaunas: Vox altera, 2021, p.42, 45, 77, 276, 280.

⁷ KILINSKAS, Kęstutis. *Politikai su antpečiais. Civilinės ir karinės valdžios sąveika tarpukario Lietuvoje*. Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, Vilnius, 2022, 324 p.

⁸ JAZAVITA, Simonas. *Kovok! Kazys Škirpa ir Lietuvos likimas Antrajame pasauliniame kare*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2022, 312 p.

Straipsnyje, rekonstruodami A. Valušio biografinį pasakojimą ir siekdami užsibrėžto tikslo, rėmėmės gausia memuarine medžiaga ir pirminiais šaltiniais, saugomais Lietuvos centriniame valstybės archyve. Lietuvos centriniame valstybės archyve saugoma A. Valušio asmens byla leido pristatyti ir patikslinti daugelį nagrinėjamos asmenybės gyvenimo faktų, detalizuoti tarnybą karo atašė pareigose, atskleisti kitų aukštųjų karininkų A. Valušio asmenybės vertinimus. Be daugelio kitų, Petro Jurgėlos atsiminimai leido detaliau papasakoti ir įvertinti A. Valušio skautišką veiklą. Tuo tarpu Povilo Gaučio memuarų dėka buvo atskleisti mažiau žinomi mūsų tiriamojo objekto gyvenimo epizodai, parodę kontroversiškesnę karininko pusę.

Biografinis tyrimas padiktavo ir straipsnio struktūrą. Nagrinėdami A. Valušio gyvenimo kelią nuosekliai, atskiruose tyrimo skyriuose aptariame A. Valušio šeimą, jaunystės metus, tarnybą Lietuvos kariuomenėje, diplomatinėje tarnyboje, visuomenines veiklas ir emigranto dalį.

Šeima ir jaunystės metai

Aloyzas Valušis gimė 1901 m. lapkričio 22 d. Vaitkuškio valsčiaus Kuktiškių miestelyje, Boleslovo (Balio) Valušio (1867 07 12 – 1952 11 26) ir Elenos Valušienės (Jauniškaitės) (1879 05 25 – 1973 01 09) šeimoje. Po dviejų dienų, lapkričio 24 d., buvo pakrikštytas Kuktiškių parapijos bažnyčioje klebono kun. Jono Ukrynos⁹. Krikšto tėvais tapo bajoras medicinos daktaras Romanas Pšibilskis ir bajoraitė Ona Jauniškaitė. Krikšto asistentais tapo bajoras Albertas Jauniškis (žinomas krašto gydytojas – aut. past.) ir bajoraitė Joana Ukrynaitė¹⁰. Būsimo laisvos Lietuvos karininko tėvas Balys Valušis 1882–1884 m. dirbo Molėtuose vargonininku, kartu platinė draudžiamą lietuvišką spaudą. 1889 m. tobulinosi Varšuvoje. 1900 m. atvyko į Kuktiškes ir tęsė draudžiamos spaudos platinimą. Jau gimus Aloyzui, nuo 1901 iki 1904 m. dirbo Švenčionėliuose, vėliau, nuo 1905 iki 1913 m., vargoninkavo Valkininkuose, čia buvo suorganizavęs chorą, kurį mokė giesmių ir dainų, kartu dirbo lietuvinimo darbą¹¹. Šis choras 1906 m. dalyvavo Miko Petrausko operetės „Birutė“ ir dramos „Kęstutis“ pastatymuose Vilniuje, o 1911 m. choras Vilniuje įdainavo į fonografą keletą lietuviškų dainų. Tai buvo pirmoji Lietuvoje įrašyta gramofono plokštelė, tais pačiais metais išleista Londono „The Gramophone company“ su „Zonophone“ prekės

⁹ 1900–1906 m. bažnyčioje kunigavo Jonas Ukranas. *Kuktiškių Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia*. Prieiga per internetą: <http://www.kuktiskies.lt/kuktiskiu-krastas/architekturos-gamtos-istorijos-paminklai/13-kuktiskiu-sv-jono-krikstytojo-baznycia>.

¹⁰ 1928 06 02 gimimo metrikos nuorašas iš Kuktiškių R.K:P: Bažnyčios knygu. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 930, ap. 2V, b. 101, l.82.

¹¹ *Lietuviškos spaudos draudimo metu (1864–1904) Ukmergės krašte gimę, gyvenę ar veikę knygnešiai bei slaptų mokyklų mokytojai (daraktoriai)*. Ukmergė, 2012, p. 38.

ženklų¹². 1911 m. kartu su suomių profesoriumi Augustu Robertu Niemi keliavo po Valkininkų apylinkes ir rinko tautosaką. B. Valušis tris savaites ištikimai asistavo profesoriumi. Jis lydėjo A. R. Niemi į kaimus pas pateikėjus, padėjo priimti juos klebonijoje. Su profesoriumi kartu leido ir poilsio valandėles¹³. Per šį laiką buvo aplankyti devyni parapijos kaimai: Čebatoriai, Čižiūnai, Daržininkai, Dargužiai, Dzekceriškės, Kalviai, Krūminiai, Naniškės, Pūčkornė¹⁴. Kilus Pirmajam pasauliniam karui, kaip ir didelė dalis Lietuvos gyventojų, Valušių šeima pasitraukė į Rusijos gilumą. Pradžioje apsistojo Maskvoje. Čia B. Valušis iš lietuvių pabėgėlių subūrė chorą ir tęsė mėgstamą veiklą. Vėliau Valušių šeima persikėlė į Kaukazą – Jekaterinodarą. Jekaterinodare 1917–1918 mokslo metais jaunas Aloyzas baigė realinės mokyklos 6 klases¹⁵. Šeimoje kartu augo seserys Janina (1893–1975), Elena (1906–1988) ir Birutė (1912–1977) bei brolis Jonas (1903–1924?). 1918 m. iš Kaukazo per Ukrainą grįžę į atgimusią Lietuvą A. Valušio tėvai apsigyveno Vilniuje, Subačiaus gatvėje, 23 numeriu pažymėtame name¹⁶. Čia gyvenant tėvas išskirtinį dėmesį rodė Vilniaus krašto kultūrai ir daug nuveikė jos labui¹⁷. Vertinant Valušių šeimos patirtis, ypač tėvo Balio Valušio veiklas, galima numanyti, kad šeimos aplinka jaunajam Aloyzui suformavo vertybinius asmenybės pamatus, kuriuose buvo nestokojama meilės ir pasiaukojimo gimtajam kraštui ir Lietuvos valstybei, kuri tuo metu tik kėlėsi iš nebūties.

Vilniuje septyniolikmetis Aloyzas įsijungė į skautų veiklą, tiesa su skautų gyvenimu buvo susipažinęs dar 1915–1916 m. būdamas Maskvoje, priklausė vienai iš rusų skautų draugovių¹⁸. 1918 m. gruodžio mėnesį jis įstojo į *Pirmojoje Vilniaus vyrų gimnazijoje*¹⁹ organizuotos ir Lietuvos sostinėje aktyviai veikusios lietuvių skautų Vytauto draugovės gretas²⁰. Šiai skautų ir skaučių veiklai vadovavo jau kelerių metų skautų veiklos patirties turintis, taip pat septyniolikmetis Petras Jurgelevičius (Jurgėla)²¹. Neužilgo A. Valušis buvo paskirtas draugovės adjutantų. Vėlesniais metais, jau

¹² Knygnešys, vargonininkas, chorvedys Balys Valušis. *Marijos ir Jurgio Šlapelių namas-muziejus*, MĮŠNM PF F/21; ZUBRICKAS, Boleslovas. *Pasaulio lietuvių chorvedžiai*. Enciklopedinis žinynas. Vilnius, 1999, p. 671–672; Valušis 2. Balys. *Lietuvių enciklopedija*, t. 33, South Boston, 1965, p. 79.

¹³ ŪSAITYTĖ, Jurgita. Aukusti Roberto Niemi Dzūkų tautosakos rinkinys: pretekstas, kontekstas ir tekstas. *Tautosakos darbai*, XXXVII, 2009, p. 43.

¹⁴ Aukusti Robertas Niemis. *Varėnos rajono savivaldybės viešoji biblioteka* [žiūrėta 2019 m. sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://biblioteka.varena.lt/lt/aukusti-robertas-niemis>.

¹⁵ 1922 09 02 Žinios apie leitenantą Valušį Aliojizą. *LCVA*, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 98.

¹⁶ Ten pat, l. 98.; 1926 m. tėvai apsigyveno Kaune, kur gyveno iki gyvenimo saulėlydžio.

¹⁷ STUKAITĖ, Donata Danutė. *Šviesos artumoj*, Kaunas, 2009, p. 181.

¹⁸ Lelijos ordinas maj. A. Valušiu. *Skautų aidas*, 1932, Nr. 11, p. 2.

¹⁹ Pirmoji lietuvių gimnazija Vilniuje buvo įsteigta 1915 m. Jos kūrėju ir pirmuoju vadovu iki 1922 m. buvo Mykolas Biržiška, 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Akto signataras. Gimnazija Vilniuje buvo tapusi svarbiu lietuvių židiniu, 1921 m. pavadinta Vytauto Didžiojo vardu.

²⁰ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 27.

²¹ Petras Jurgelevičius-Jurgėla (1901–1992) gimė Džersio Sityje, Niujorko valstijoje, JAV, Lietuvos skautų įkūrėjas, savanoris, karininkas, JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Mokėsi Taganroge, lietuvių gimnazijoje Voroneže, kur 1917 m. įsteigė pirmąją lietuvių skautų draugovę. 1918–1919 m. mokėsi Pirmojoje Vilniaus vyrų gimnazijoje, 1919 m. kovą savanoriu įstojo į Lietuvos kariuomenę. 1925–1930 m. kariuomenės

tarnaujant Lietuvos kariuomenėje, adjutanto pareigos tapo neatsiejama A. Valušio gyvenimo dalimi. 1919 m. pradžioje Lietuvos vyriausybei ir kariškiams pasitraukus iš Vilniaus, miestą užėmus bolševikinės Rusijos kariuomenei, čia pasilikę Lietuvos skautai ir skautės toliau rengėsi tarnauti Lietuvai. *Pirmojoje Vilniaus vyrų gimnazijoje* vykstančiose skautų sueigose buvo mokomasi karinio rengimo dalykų – rikiuotės, topografijos, žygio plano sudarymo, šaudymo su mokomaisiais šautuvais, veiksmų su durtuvais ir kitų dalykų. 1919 m. sausio pradžioje iš 15–19 m. skautų, tarp kurių buvo ir A. Valušis, suformuotas *Tėvynės Tarnybos* būrys. Būryje buvo apie 20 skautų. Greta skautiškų sueigų šio būrio skautai organizuodavo atskiras slaptas sueigas, kurių metu vyko gynybos ir šaudymo pratybos, pasitarimai, dalinami iš Kauno gaunami atsišaukimai, skiriamos asmeninės užduotys, raportuojama apie įvykdytus darbus. Pratybų metu A. Valušis būrio skautus mokė apsigynimo būdų pagal džiuđitsu. Kiekvienam būrio nariui buvo paskirta atskira miesto dalis, kurią skautas turėjo labai gerai pažinti. Tad aktyviai veikdamas skautų *Tautos Tarnybos* būrys Vilniuje platino Vyriausiojo Lietuvos gynimo komiteto atsišaukimus, rinko žvalgybinę informaciją apie bolševikinės Rusijos kariuomenės dalinių judėjimą, veiksmus fronte, nuostolius ir per skautą ryšininką perduodavo Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo Žinių skyriaus valdininkui Juozui Prancėvičiui. Kartu skautai sulaukdavo žinių apie Lietuvos vyriausybės veiklą ir kariuomenės situaciją, kurias paskleisdavo visuomenėje. 1919 m. vasarį sulaukę naujienų apie pirmąsias Lietuvos kariuomenės sėkmes fronte grupė būrio skautų – Izidorius Kraunaitis²², Algirdas Penkaitis, A. Valušis ir P. Jurgėla – ryžosi bravūriškam žygiui siekdami iškelti trispalvę Gedimino pilies kalno bokšte. Deja, sumanymo įgyvendinti nepavyko²³. Nepaisant to, Lietuvos skautams netrūko ryžto imtis naujų sumanymų. Vykstant Lietuvos žmonių turto į Rusiją gabenimui ir tikintis Lietuvos kariuomenės kontrpuolimo prieš Raudonąją armiją, kovo mėnesį būrio skautai sumanė susprogdinti tris Vilniaus tiltus ir taip užkirsti raudonarmiečiams galimus atsitraukimo kelius. Tačiau skautų veiklą susekė rusų karo komendantūra. *Tautos Tarnybos* būrio vadovybei teko skubiai palikti Vilnių ir trauktis į Kauną. Taip 1919 m. kovo 16 d. auštant keturi jaunuoliai skautai – P. Jurgėla, I. Kraunaitis, Karolis (?) Ruzgys ir A. Valušis, apsisprendę savanoriais stoti į Lietuvos kariuomenę, pėsčiomis

štabo skyriaus redaktorius, kalbos taisytojas, vertėjas. Tarnaudamas kariuomenėje rūpinosi Skautų sąjūdžio plėtra. 1931 m. grįžo į JAV.

²² Izidorius Kraunaitis (Izidor Edward Krewnicki-Krewnajtys, 1899–1964) gimė Širvintų valsčiaus Novosiolkos kaime, skautas, savanoris, karininkas, Generalinio štabo pulkininkas, kariuomenės kavalerijos vystytojas. 1919–1920 m. dalyvavo kovose už nepriklausomybę, už drąsą apdovanotas I laipsnio kryžiumi „Už tėvynę“ (vėliau – Vyčio kryžius). 1923 m. dalyvavo Klaipėdos krašto sukilime. 1926 m. baigė Saint Cyro karo mokyklą Prancūzijoje, 1927 m. – Somiūro kavalerijos mokyklą. Stažavosi Čekoslovakijoje. Vadovavo Lietuvos Didžiosios kunigaikštienės Birutės 2-ajam ulonų pulkui, tarnavo kavalerijos štabe. 1934 m. Parengė „Kavalerijos vadovėlį“. 1937 m. Prancūzijoje baigė Generalinio štabo akademiją. Parengė kavalerijos statutą „Kautynės“. 1940 m. pabaigoje pasitraukė į Vokietiją. 1941 m. rugsėjo 15 d. su Lietuvvių aktyvistų fronto vadovybės nariais pasirašė memorandumą Adolfui Hitleriui. 1949 m. emigravo į JAV, gyveno Niujorke.

²³ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 31–33.

išžygiavo į Kauną. Per fronto liniją skautus, sugulusius į vežimą ir uždengtus šiaudais bei rugių maišais, pervežė už 300 markių pasamdytas ūkininkas. Važiuojant per kaimą vežimą sustabdė rusų karių sargyba. Ūkininkui pasakius, kad važiuoja į malūną, kareiviai tikrindami rugių maišus juos subadė durtuvais. Laimei, jaunuolių nerado, tik I. Kraunaičio ir A. Valušio kailinukai, kaip prisimena P. Jurgėla, nugaroje buvo subadyti. Pasiekus Žaslius skautus sutiko 2-ojo pėstininkų pulko kuopos vadas karininkas Kazys Sprangauskas ir pasikalbėjęs apie situaciją Vilniuje parūpino arklius tolesnei kelionei. Pasiekus Kauną skautas A. Valušis kartu su bendražygiais savanoriais užsirašė į Lietuvos kariuomenės gretas,²⁴ taip atversdamas naują savo biografijos puslapį. Tapęs kariu jis niekada nepamiršo skautų veiklos. 1923 m. įgijo skautininko laipsnį, 1924 m. rugpjūtį dalyvavo skautų *jamboree* Kopenhagoje, dirbo Lietuvos skautų asociacijoje ir sąjungoje, buvo aktyvus *Lietuvos skautų paspirties draugijos* narys, veikė jos centro valdyboje. Pastaroji draugija turėjo rūpintis Lietuvos jaunuomenės auklėjimu ir siekė ugdyti dorus, religingus bei veiklius valstybės piliečius²⁵. Nuo 1922 m. lapkričio 2 d. A. Valušis buvo paskirtas Vyriausiojo skautų štabo bendrojo skyriaus vedėju, 1931 m. spalį – 1933 m. gruodį ėjo užsienio dalies vedėjo pareigas²⁶. Einant šias pareigas Baltijos kraštus aplankė skautybės įkūrėjas Robertas Badenas-Powellis ir skaučių globėja Olave Baden-Powell su šeima bei gausia anglų vadų ir skaučių vadovių delegacija. Garbūs svečiai dalyvavo Lietuvos skautų sąskrydyje Palangoje. A. Valušiu buvo patikėtos svečių priėmimo pareigos²⁷.

Tarnyba Lietuvos kariuomenėje

1919 m. kovo 18 d., pabėgus iš bolševikinės Rusijos kariuomenės užimto Vilniaus, septyniolikmetis A. Valušis kartu su bendražygiais I. Kraunaičiu, K. [?] Ruzgiu ir P. Jurgėla atvyko į Kauną savanoriais stoti į Lietuvos kariuomenę. Pirmiausia teko apsilankyti kariuomenės Vyriausiojo štabo Žinių skyriuje, kur skautai Lietuvos karinei žvalgybai suteikė žinių apie padėtį Vilniuje ir pafrontėje. Vertindamas Vilniaus skautų ir skaučių veiklą bei pagalbą Lietuvos kariuomenei, Žinių skyriaus viršininkas karininkas Jonas

²⁴ Ten pat, p. 34–35; SEREIČIKAS, Mindaugas. Pulkininkas Izidorius Kraunaitis. Kavaleristas iš pašaukimo. *Karys*, 2018, Nr. 5, p. 46–48.

²⁵ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 38, 42, 45–46, 94; Lelijos ordinas maj. A. Valušiu. *Skautų aidas*, 1932, Nr. 11, p. 2.

²⁶ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 72.

²⁷ Ten pat, p. 334.

Žilinskas²⁸ savo padėjėjo Mikalojaus Lipčiaus ir J. Pranckevičiaus²⁹ akivaizdoje išreiškė jaunuoliams padėką. Po šio susitikimo A. Valušis kartu su kitais savo noru įsiliejo į Lietuvos kariuomenės karių gretas ir tapo 2-ojo husarų eskadrono eiliniu³⁰. Šiame eskadrono jis kartu su I. Kraunaičiu ir P. Jurgėla tarnavo sudarytame moksleivių būryje, kuris dėl pasižymėjimo kautynėse gavo „mirties gusarų“ būrio vardą³¹. Tapus kariais, vos po keleto dienų, kovo 28 d., A. Valušis jau kovojo fronte su bolševikinės Rusijos kariuomene. Kovose su Rusijos kariuomene jis dalyvavo iki liepos 30 d., kovojo ties Ežerėnais (nuo 1929 m. – Zarasai), Daugailiais, Salaku, Imbradu, Degučiais. Poilsio nuo tarnybos kariuomenėje metu kariai skautai neužmiršdavo ir kitų veiklų. Taip 1919 m. gegužės mėn. Kaune, Vytauto parke, suorganizavo lengvosios atletikos rungtynes, kurių metu vyko 100 ir 200 m bėgimai, šuoliai į aukštį ir tolį, estafetinis bėgimas ir futbolo varžybos³². 1919 m. liepos 31 d. A. Valušis stojo į 2-ąją karo mokyklos laidą, kuria, išeidamas pagreintą karininkų rengimo kursą, II rūšies gabumu baigė, gruodžio 16 d. įgydamas leitenanto laipsnį³³. Tapęs karininku buvo paskirtas į 1-ąją raitelių pulką. Nuo 1920 m. balandžio 27 d. iki gruodžio 1 d. A. Valušiu teko dalyvauti kovose su lenkais³⁴ ties Daugais, Varėna, Valkininkais, Eišiškėmis, Marcinkonimis, Perloja, Maskauka, Palukniu, Keturiasdešimt Totorių, Baltąja Voke, Trakais, Skintnikais (?), Seimėnais, Markutiškėmis, Karažiškėmis, Rūdiškėmis, Penkininkais, Podeliais, Musninkais, Širvintomis, Paželviais, Gelvonais, Giedraičiais ir Alunta³⁵. Tarnaudamas pulke ėjo 1-ojo ir 3-iojo eskadronų jaunesniojo karininko pareigas, tuo pat metu laikinai vykdė ir 1-ojo eskadrono vado, pulko ryšių viršininko, pulko adjutanto, taip pat komendanto pareigas.

1922 m. rugsėjo 5 d. buvo patvirtintas eiti pulko adjutanto pareigas. Tuo metu pulkui vadovavo kapitonas Povilas Plechavičius³⁶, tad A. Valušis tapo šio karininko

²⁸ Jonas Žilinskas (1888–1956) gimė Smalininkų kaime Marijampolės apskrityje, savanoris, karininkas, pirmasis Lietuvos specialiosios tarnybos (žvalgybos) vadovas. Gimnaziją baigė Peterburge, studijavo teisę. Mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. 1918 m. grįžo į Lietuvą, organizavo savanorius. Kariuomenėje buvo žinių dalies viršininku, vėliau – ypatingųjų reikalų karininku Vyriausiajame štabe, ėjo vyr. cenzoriaus pareigas, tarnavo 7-ajame pėstininkų pulke. Širvintų–Giedraičių–Musninkų operacijoje vadovavo kuopai. 1922 m. demobilizuotas, dirbo Lietuvos banke, po 1926 m. karinio perversmo – geležinkelių policijos viršininku, nuo 1929 m. – notaru, 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, vėliau – JAV.

²⁹ Literatūroje kartais pavardė rašoma Franckevičius.

³⁰ 1922 09 02 Žinios apie leitenantą Valušį Aliojizą. *LCVA*, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 98.

³¹ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 436–437.

³² Ten pat, p. 504.

³³ 1933 02 10 1-ojo gusarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko Gen. št. majoro Valušio Aloizo Tarnybos lapas. *LCVA*, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 3.

³⁴ [1923 12] Leitenanto Valušio dalyvavimas mūšiuose. *LCVA*, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 94.

³⁵ 1935 01 1-ojo gusarų Didžiojo Lietuvos Etmono Kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko vado Gen. št. pulkininko Valušio Aloizo Tarnybos lapas. *LCVA*, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 126; *Savanorių žygiai*, t. 2 [antras leidimas], Vilnius, 1991, p. 144–152; REZMER, Waldemar. *Kawaleria Litewska 1918–1921. Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918–1921*, Toruń, 2003, s. 127.

³⁶ Povilas Plechavičius (1890–1973) gimė Židikų valsčiaus Bukončių vienkiemyje, Mažeikių aps., savanoris, karininkas, brigados generolas. 1908 m. Maskvoje baigė gimnaziją, 1911 m. – Komercijos institutą, Pirmojo pasaulinio karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje. Dalyvavo kovose su vokiečiais, austrais, vengrais ir turkais, tris kartus buvo sužeistas. 1918 m. Žemaitijoje organizavo savanorių partizanų būrius

dešinią ranka. Greta kasdienės tarnybos užduočių ir veiklų A. Valušis pasižymėjo ir kovoje už lietuvių kalbos įtvirtinimą viešosiose erdvėse. Tuomet lietuvių kalba sunkiai skynėsi kelią, konkuruodama su lenkų, rusų ar jidiš kalbomis. 1923 m. vasarą Kauno miesto taryba priėmė sprendimą palikti užrašus tik valstybine lietuvių kalba, tačiau šis sprendimas sulaukė tautinių grupių pasipriešinimo ir nenoro įgyvendinti nutarimą. Susidariusią problemą ėmėsi spręsti studentija ir jaunoji Lietuvos kariuomenės karininkija. Iniciatoriai slapta susitarė su Kauno miesto ir apskrities viršininku bei policijos vadu, kad šie nekliudytų naktį ištepti kitakalbių iškabų degutu. Kaip prisimena Povilas Gaučys, A. Valušis už savo lėšas nupirko dvi statines pokosto, kuris būsimą chemiko Prano Jucaičio buvo sumaišytas su degutu. Gautas mišinys tapo nenuplaunamas. Būreliais po penkis paskirstytas jaunimas, kurių kiekvieną penketuką lydėjo jaunesnysis karininkas, per kelias valandas užteplojo įvairiakalbes parduotuvių iškabas. Galiausiai parduotuvių savininkai buvo priversti nebenuplaukiamas senas iškabas nukabinti ir pakeisti naujomis, jau su lietuviškais užrašais. Iškabų uždažymo kaltininkai taip ir nebuvo išaiškinti, o lietuviai savo tikslą pasiekė³⁷. Tad galima konstatuoti, kad aptartų įvykių sukuryje neantraeilį vaidmenį suvaidinęs 1-ojo raitelių pulko vado adjutantas, karininkas A. Valušis savo veiksmais išreiškė aiškų pritarimą tautininkų idėjoms. Ilgainiui šios ideologinės nuostatos galėjo turėti ir reikšmingos įtakos kopiant karjeros laiptais.

1923 m. gruodžio 1 d. įsakymu nuo gegužės 4 d. A. Valušis gavo vyresniojo leitenanto laipsnį su vyresniškumu. Eidamas šias pareigas pavyzdinčiai sutvarkė pulko štabo rikiuotės skyriaus raštinę, už ką buvo paskatintas I kavalerijos divizijos vado padėka. 1925 m. birželio 3 d. A. Valušis buvo perkeltas į naują tarnybos vietą – Vyriausiąją kariuomenės štabą, kur užėmė Vyriausiojo štabo viršininko adjutanto pareigas. Tuo metu Kariuomenės štabui vadovavo gen. št. pulkininkas Kazys Ladiga. Čia A. Valušis prabuvo vos kelis mėnesius, rugšėjo pabaigoje buvo perkeltas į Karo mokslo skyrių siekti aukštojo išsilavinimo. Karo audroms nurimus, Lietuvos kariuomenė savo jaunos kartos gabius karininkus pradėjo siųsti į užsienio valstybių karo akademijas studijuoti. Tarp pastarųjų pateko ir A. Valušis, kuris 1925 m. spalio mėn. buvo išsiųstas studijuoti į Saint Cyro karo mokyklą Prancūzijoje³⁸. Įgijus išsilavinimą

kovai prieš bolševikus. 1919–1920 m. dalyvavo kovose už nepriklausomybę. Nuo 1921 m. ėjo 1-ojo raitelių, vėliau – husarų, pulko vado pareigas. 1924 m. baigė Čekoslovakijos generalinio štabo akademią. 1927–1929 m. ėjo Vyriausiojo kariuomenės štabo viršininko pareigas. 1929 m. išleistas į atsargą. 1944 m. – Vietinės rinktinės organizatorius ir vadas. Likvidavus rinktinę vokiečių kalintas Salaspilio koncentracijos stovykloje. 1949 m. emigravo į JAV.

³⁷ GAUČYS, Povilas. *Tarp dviejų pasaulių: Iš mano atsiminimų 1915–1938*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 73–74; SIRUTAVIČIUS, Vladas. Kova už lietuvių kalbos teises, arba dar kartą apie Murzintojų bylą (antisemitizmas ir jo raiška Lietuvos viešajame gyvenime 1922–1924 m.). *Lietuvos istorijos metraštis. 2010 metai*, t. 2, Vilnius, 2011, p. 52, 59.

³⁸ 1933 m. vasario 10 d. 1-ojo gusarų Didžiojo Lietuvos Etmono Kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko Gen. št. majoro Valušio Aloizo Tarnybos lapas. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 3v-4; JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 528.

užsienio akademijose ir sugrįžus į rikiuotę, karininkams greta tarnybos tekdavo pareiga perduoti įgytas žinias būsimiems Lietuvos kariuomenės karininkams. Taip 1926 m. iš Prancūzijos grįžęs A. Valušis nuo spalio 16 d. tęsė tarnybą Karo mokykloje, kariūnams dėstė *kavalerijos* discipliną³⁹. Tiesa, prieš tai po suteiktų atostogų tris savaites ėjo Krašto apsaugos ministerijos juriskonsulto pareigas⁴⁰. Tarnaudamas kavalerijoje A. Valušis kartu buvo ir aktyvus žirginio sporto dalyvis. 1925 m. raitininkų varžybose 1 500 ir 2 000 m jojimuose jis laimėjo antrąsias vietas ir 200 litų piniginių prizą⁴¹. Kartu prisidėdavo prie varžybų organizavimo.

Prezidento adjutantas ir žentas

1926 m. pabaigos įvykiai Lietuvos valstybėje stipriai paveikė ir pakeitė jauno kariuomenės karininko A. Valušio gyvenimą. Kariuomenė 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdė valstybinį perversmą, kuriame svarbų vaidmenį suvaidino ir buvęs A. Valušio tiesioginis viršininkas P. Plechavičius. Perversmo organizatoriai pakvietė P. Plechavičių atstovauti laikinai karinei valdžiai ir veikti jos vardu⁴². Įvykdę valstybinį perversmą kariškiai valstybės valdžios vairą atidavė civiliams. Valstybės vadovu tapo Antanas Smetona, o Ministru Pirmininku Augustinas Voldemaras⁴³. Galima numanyti, kad, įvertinus asmenines savybes, išsilavinimą ir tarnybos kariuomenėje metu įgytas patirtis, kartu ir perversmininkų aplinkos rekomendacijas, A. Valušis tą pačią lemtingą įvykių dieną atsidūrė greta A. Smetonos ir tapo jo adjutantu. Iš pradžių Respublikos Prezidento asmens adjutanto pareigos buvo patikėtos laikinai, o nuo 1927 m. gegužės 1 d. tapo nuolatinės⁴⁴. Vykdydamas pareigas, kelionėse lydėdamas Prezidentą, neretai imdavosi įvairių iniciatyvų. Taip 1927 m. liepą keliaujant po Žemaitiją A. Valušio sumanymu buvo renkami buvusių karių, savanorių, ūkininkų, darbininkų prašymai ir skundai Prezidentui, kurie vėliau perduoti įvairioms institucijoms reikalaujant prašymus tenkinti, o skundus iširti⁴⁵. Taip netiesiogiai buvo dedamos pastangos poperversminiu laikotarpiu tiesti tiltą tarp visuomenės ir Prezidento, formuoti teigiamą A. Smetonos įvaizdį rūpinantis žmonių problemomis.

Naujoji tarnybos vieta A. Valušį suvedė su Prezidento A. Smetonos dukterimi Marija Smetonaite. Pažintis netrukus peraugo į dviejų jaunų žmonių meilę ir santuoką.

³⁹ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 530.

⁴⁰ 1933 m. vasario 10 d. 1-ojo gusarų Didžiojo Lietuvos Etmono Kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko Gen. št. majoro Valušio Aloizo Tarnybos lapas. *LCVA*, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 4.

⁴¹ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 544.

⁴² *Gen. Povilas Plechavičius*. Brooklyn: Karys, 1978, p. 35.

⁴³ VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 61–63.

⁴⁴ 1933 m. vasario 10 d. 1-ojo gusarų Didžiojo Lietuvos Etmono Kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko Gen. št. majoro Valušio Aloizo Tarnybos lapas. *LCVA*, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 4.

⁴⁵ *Gen. Povilas Plechavičius*. Brooklyn: Karys, 1978, p. 74–75.

Prezidento dukters M. Smetonaitės ir jo asmens adjutanto kpt. A. Valušio vestuvės įvyko 1927 m. rugsėjo 10 d. Kauno bazilikoje. Jos išsiskyrė puošnumu ir iškilminga ceremonija. Jungtvių ceremoniją atliko arkivyskupas Juozapas Skvireckas, kurioje dalyvavo jaunavedžių giminės, daugybė svečių, Kaune reziduojančių užsienio valstybių diplomatinio korpuso atstovų, miestiečių. Išskilmės buvo fotografuojamos ir filmuojamos. Ši santuoka buvo išskirtinė ir dar vienu unikaliu elementu. Jaunavedžiai sulaukė Šventojo Tėvo Pijaus XI palaiminimo ir sveikinimo⁴⁶. A. Valušio įsiliejimas į Prezidento Antano Smetonos šeimą tiesiogiai įtakoją tolesnę jauno karininko karjerą, kuri buvo paženklinta naujais aukštojo mokslo etapais ir palaipsniui aukštesnių karinių laipsnių įgijimu, galiausiai karo atašė pareigomis Lietuvos diplomatinėje tarnyboje.

Tik susituokę, po dviejų dienų Aloyzas ir Marija Valušiai išvyko į Prancūziją. A. Valušis, gavęs Karo mokslų valdybos stipendiją, buvo komandiruotas į Somiūro kavalerijos mokyklą („École de cavalerie de Saumur“)⁴⁷, kurią baigė 1929 m. vasario 9 d., atlikęs dviejų mėnesių stažuotę 13-ajame dragūnų pulke Melune prie Paryžiaus⁴⁸. Baigus mokslus balandžio mėn. jis buvo paskirtas į Alytuje dislokuotą Lietuvos Didžiosios kunigaikštienės Birutės 2-ąją ulonų pulką 1-ojo eskadrono vadu.

Studijuojant ir gyvenant Prancūzijoje kapitonas A. Valušis bene vienintelis iš karininkų atsiliepė į 1927 m. balandžio mėn. suformuotos *Komisijos mirusiųjų bei žuvusių karių kapams tvarkyti* kreipimąsi į Lietuvos pasiuntinybes ir užsienyje einančius mokslus karininkus, siekiant sužinoti ir gauti informacijos apie panašias karių atminties įprasminimo ir pagerbimo veiklas kitose šalyse. Iš Prancūzijos A. Valušis atsiuntė albumų ir komisijai pateikė savo išvalgų⁴⁹.

1929 m. parengė nedidelės, 36 puslapių, apimties, 280 egzempliorių tiražu rotatoriumi spausdintą knygelę „Raitininkų ir arklių parengimas rungtynėms su kliūtimis“⁵⁰. Tačiau Prezidento žentas rikiuotėje ilgai neužsibuvo. 1929 m. rugsėjo 10 d. vėl išsiųstas studijuoti. Šį kartą į Belgiją, kur siekė Generalinio štabo karininko kompetencijų. Belgijos „Ecole de Guerre“ karo akademiją kpt. A. Valušis baigė 1931 m. rugpjūčio 6 d. Įgijus naują išsilavinimą, A. Valušiui buvo suteiktas Generalinio štabo karininko vardas ir teisės. Rugsėjo 1 d. jis pradėjo tarnybą 1-ajame gusarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulke 3-iojo eskadrono vadu, o to paties mėnesio 14 d. pakeltas į Generalinio štabo majorus. Tęsiant įgytų žinių perdavimo kariuomenėje tradiciją gen. št. mjr. A. Valušis 1931–1934 m. buvo Karo mokyklos lektorius

⁴⁶ Mūsų kariuomenės gyvenimas. *Kardas*, 1927, Nr. 26–27, p. 387; HEINGARTNER, Robert W. *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's diary*. Amsterdam-New York: Rodopi, 2009, p. 164; Plačiau žr. JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. *Duetas. Antanas ir Sofija Smetonos*. Versus aureus, 2016, p. 174–177.

⁴⁷ 1933 m. vasario 10 d. 1-ojo gusarų Didžiojo Lietuvos Etmono Kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko Gen. št. majoro Valušio Aloizo Tarnybos lapas. *LCVA*, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 4v.

⁴⁸ Lelijos ordinas maj. A. Valušiui. *Skautų aidas*, 1932, Nr. 11, p. 2.

⁴⁹ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 465.

⁵⁰ JAKŠTAS, Petras, mjr. Lietuvos karinė spauda 1918–1938. *Mūsų žinynas*, Kaunas, 1938, Nr. 11–12, p. 823; JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 532.

ir kavalerijos kariūnų-aspirantų eskadrono vadas, 1931–1937 m. dėstė kavaleriją ir kavalerijos taktiką Vytauto Didžiojo karininkų kursų Generalinio štabo skyriuje⁵¹.

1931–1932 m. tarnybos metu A. Valušiu teko darbuotis įvairiose karių ir karininkų egzaminų komisijose. 1932 m. sausį buvo išrinktas pulko žemesniųjų karininkų garbės teismo nariu, dalyvavo raitų sporto ratelio valdybos veikloje. Balandžio mėn. vyko į Londoną, kur atstovaudamas Lietuvai ir skautijai lordui R. Badenui-Powellui įteikė valstybinį apdovanojimą – LDK Gedimino ordiną⁵², grįždamas iš Anglijos lankėsi Prancūzijoje ir Belgijoje, kur susitiko su šių šalių skautų užsienio komisarais. Liepos mėnesį lankė Latvijos ir Estijos skautus⁵³.

Siekiant tobulinti Lietuvos kariuomenės kavaleriją, 1932 m. rudenį mjr. I. Kraunaitis, kurio padėjėjas buvo gen. št. mjr. A. Valušis, suorganizavo 1 000 km kavalerijos žygį, kuris buvo sėkmingas. Žygyje dalyvavo du kavalerijos kariūnų (kadro ir aspirantų) eskadronai, husarų pulko mokomasis eskadronas, kulkosvaidininkų ir technikos eskadronai, tiekimo daliniai ir orkestras. Iš viso apie 900 raitelių. Žygis truko devyniolika dienų, kasdien jojant po 71 km. Žygio metu iškeltas tikslas aplankyti Nepriklausomybės karų laukus, išbandyti naujus, Lietuvoje pagamintus kulkosvaidžių vežimus, gurguoles, pakinktus, balnus, raitelio ir arklio aprangą, atlikti pratybas kartu veikiant su aviacija, išbandyti raitelių ištvermę ilgoje žygio distancijoje, užgrūdinti juos lauko gyvenimo sąlygomis. Vežimai buvo išbandyti greitai važiuojant per akmenuotus ir nelygius laukus⁵⁴. 1932 m. spalio 18 d. A. Valušis paskirtas į pulko vado padėjėjo pareigas. Tuo metu husarų pulkui vadovavo Čekoslovakijos Generalinio štabo akademijos Prahoje absolventas gen. št. mjr. Juozas Bačkus.

1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko vadas

1933 m. gen. št. mjr. A. Valušį pasitiko su naujais iššūkiiais. 1933 m. sausio 5 d. jam pavesta laikinai eiti 1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko vado pareigas. Jas su pertraukomis ėjo iki paskyrimo pulko vadu. Užimęs šias pareigas A. Valušis ir toliau buvo aktyvus kitose veiklose. 1933 m. sausio 11 d. išrinktas žemesniųjų karininkų garbės teismo nariu, pulko karininkų ramovės valdybos pirmininku, raitų sporto ratelio valdybos ir karo mokslo draugijos ratelio nariu. Spalį dalyvavo kavalerijos karininkų aukštesniajam laipsniui įgyti egzaminų

⁵¹ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 531.

⁵² Mes užsienyje ir santykiai su juo. *Skautų aidas*, Nr. 1, 1933, p. 2.

⁵³ 1933 m. vasario 10 d. 1-ojo gusarų Didžiojo Lietuvos Etmono Kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko Gen. št. majoro Valušio Aloizo Tarnybos lapas. *LCVA*, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 5-5v; Lelijos ordinas maj. A. Valušiu. *Skautų aidas*, 1932, Nr. 11, p. 2.

⁵⁴ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 540.

komisijos nariu egzaminuodamas Alytuje dislokuoto Lietuvos Didžiosios kunigaikštienės Birutės 2-ojo ulonų pulko karininkus. Tų pačių metų birželio 8–25 d. su iš pulko karių sudaryta apsauga, skirta Respublikos Prezidentui vizito tėviškėje metu, buvo komandiruotas į Prezidento tėviškę. Rugpjūčio mėnesį Lietuvos skautų reikalais vyko į Vengriją ir Palangą⁵⁵. 1933 m. lapkričio 20 d. Prezidento aktu pakeltas į pulkininkus leitenantus. 1934 m. gegužės 3–13 d. su Generalinio štabo karininkų kursų grupe lauko ekskursija lankėsi Klaipėdos krašte⁵⁶.

Naktį iš 1934 m. birželio 6-osios į 7-ąją Kaune dalis įgulos karininkų, išvesdami į gatves ginkluotus kariuomenės dalinius, sukilo turėdami tikslą nuversti vyriausybę ir į premjero kėdę sugrąžinti A. Voldemarą. Kariuomenė blokavo tiltus ir geležinkelio stotį, užėmė komendantūrą ir telefono centrinę. Suvokdamas įvykių sudėtingumą Vyriausiojo štabo viršininkas gen. ltn. Petras Kubiliūnas ėmėsi tarpininko vaidmens tarp Prezidento ir kariškių, reikalaujančių vyriausybės pakeitimo. Prezidentas A. Smetona, turėdamas dalies karininkų paramą, sugebėjo atsispirti perversmininkų reikalavimams. Jis be išlygų juos atmetė ir pareikalavo grąžinti kariuomenę į kareivines. Po derybų ir aktyvių kariuomenės vadovybės veiksnių pavyko sugrąžinti kariuomenę į kareivines. Pučas nepavyko. Jau birželio 7-osios rytą prasidėjo perversmo organizatorių suėmimai. Tarp suimtųjų buvo ir einantis 1-ojo Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos husarų pulko vado pareigas gen. št. plk. ltn. J. Bačkus⁵⁷. Lemtingų įvykių sukuryje atsидūrė ir Prezidento A. Smetonos žentas, husarų pulko karininkas gen. št. plk. ltn. A. Valušis. Beveik prieš savaitę iki šios politinės krizės, gegužės 30 d., jis gavo įsakymą pavaduoti nuo birželio 2 d. atostogų išvykstantį Respublikos Prezidento asmens adjutantą mjr. Tada Šakmaną⁵⁸. Birželio 7 d. areštavus 1-ojo husarų pulko vadą, A. Valušis perėmė vadovavimą pulkui ir iki birželio 9 d. oficialiai kartu ėjo ir Respublikos Prezidento asmens adjutanto pareigas⁵⁹. Tad dar vieną lemtingą A. Smetonos gyvenimo akimirką greta Prezidento buvo karininkas, šį kartą ir mylimos dukters vyras A. Valušis.

Gen. št. plk. A. Valušiui 1934–1938 m. vadovaujant 1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulkui buvo pasiekta reikšminga pažanga. Nemažai dėmesio buvo skiriama pulko dislokacijos vietai, rūpinamasi kareivinių kompleksu ir pastatus supančia aplinka. Centrinis kareivinių komplekso pastatas buvo išpuoštas dail. Zenono Kolbos mozaikomis, kurios vaizdavo kavaleristų globėją

⁵⁵ 1934 01 30 1-ojo husarų D.L. Etm. Kun. Jonušo Radvilos pulko gen. št. pulk. Leit. Valušio Aloizo, pulko vado padėjėjo, Tarnybos lapo už 1933 metus tąsa. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 14, 14v.

⁵⁶ 1935 01 Karo atstovo Lenkijoje Gen. št. pulkininko Valušio Aloizo Tarnybos lapas. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 120; AL, Generalinio štabo kursai Klaipėdos krašte. *Kardas*, 1934, Nr. 11, p. 220–222.

⁵⁷ VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 76.

⁵⁸ 1934 05 30 1-ojo Gusarų Pulko gen. štabo Pulkin. Leiten. Valušiui [Kariuomenės vyriausiojo štabo] Rikiuotės skyrius, [įsakymas] Nr. 12286. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 46.

⁵⁹ 1935 01 Karo atstovo Lenkijoje Gen. št. pulkininko Valušio Aloizo Tarnybos lapas. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 120v.

šv. Jurgį, Kovos angelą, pažangią jaunąją Lietuvą, husarų pergalę atakoje ir Geležinį vilką⁶⁰. 1936 m. pulko kareivinių aikštėje buvo atidengtas paminklas Vyčio žirgui, kurį iš gelžbetonio sukūrė husarų viršila Jurgis Rutkauskas. Paminklo pjedestala papuošė įrašas „Laisvosios Lietuvos padange lekiančiam mūsų Vyčiui tarnaudamas, mūsų žirgas yra nusipelnęs lietuvių pagarbos ir meilės“⁶¹. 1937 m. husarų pulko vadas A. Valušis ir kapelionas kun. Kazimieras Juška, atsiliepdami į Vilniaus Vaduoti sąjungos atsišaukimą, siekiant priminti pavergtus brolius vilniečius ir sostinę Vilnių, dalinio teritorijoje inicijavo pastatyti jubiliejinį Vilniaus kryžių. Kryžių sukūrė ir išdrožė husaras dievdirbys. Kryžius buvo išpuoštas lietuviškos stilstikos ornamentika, vienoje jo pusėje – raitelių globėjas šv. Jurgis, kitoje – kario doros simbolis šv. Aloizas⁶². Pulko vadui tarnybos kasdienybėje greta vadovavimo ir mokymų bei pratybų rutinos kaip įprasta teko eiti ir nemažai kitų pareigų – egzaminuoti įvairių kavalerijos dalinių karininkus, siekiančius aukštesnio laipsnio, dalyvauti atrenkant kandidatus į Somiūro kavalerijos bei Haras du Pin (Orne) žirgininkystės mokyklas, o 1936 m. sausį net laikinai eiti kavalerijos viršininko pareigas. Rūpinantis pulku 1934 m. A. Valušiu teko lankytis Anglijoje, kur Lietuvos kavalerijai buvo perkami arkliai⁶³. Kartu teko teikti įvairius siūlymus aukštesnei vadovybei. Vertindamas naująją 1934 m. modelio kariuomenės uniformą, A. Valušis 1934 m. gruodžio 29 d. kavalerijos viršininkui įteikė raportą, siūlydamas siekti kavalerijos lauko uniformos vienodumo, atsižvelgiant į tokias savybes kaip lengvumas, stiprumas, laisvumas, šiltumas, pigumas, patogumas ir gražumas. Siekdamas išlaikyti nusistovėjusias tradicijas, neatmetė iškilnių uniformos spalvingumo ir siūlė savo projektą. Tenka pažymėti, kad į šiuos siūlymus buvo atsižvelgta tik iš dalies⁶⁴. 1937 m. nuo rugsėjo 18 d. iki spalio 1 d. husarų pulko vadas buvo komandiruotas į Sovietų Sąjungą stebėti kariuomenės manevrus⁶⁵. 1937 m. lapkričio 23 d. kariuomenės dienos proga A. Valušiu Prezidento aktu buvo suteiktas pulkininko laipsnis⁶⁶. 1938 m. vasarį keturių savaitių pėstininkų batalionų vadų kursų metu dėstė kavaleriją⁶⁷.

Pagrindinius asmenybės bruožus bene tiksliausiai nusako tarnybinės atestacijos. 1936–1938 m. savo įžvalgas apie Aloyzą Valušį išdėstė kavalerijos viršininkas brg. gen. Kazys Tallat-Kelpša: protinės savybės – išsilavinęs, sumanus, orientuojasi gana greitai,

⁶⁰ IMK. Menas Gusrų pulke. *Karys*, 1937, Nr. 36, p. 1007; JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 541.

⁶¹ JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 554.; KLMTS, A. Žirgas yra nusipelnęs lietuvių pagarbos ir meilės. *Karys*, 1937, Nr.5, p. 135–136.

⁶² JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, p. 570.

⁶³ 1935 01 Karo atstovo Lenkijoje Gen. št. pulkininko Valušio Aloizo Tarnybos lapas. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 121.

⁶⁴ VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos karių uniformos ir lengvieji ginklai XX amžiuje*. Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 107.

⁶⁵ 1935 01 Karo atstovo Lenkijoje Gen. št. pulkininko Valušio Aloizo Tarnybos lapas. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101 l. 122v.

⁶⁶ Ten pat, l. 123v.

⁶⁷ Ten pat, l. 124.

sprendžia ir dirba greitai; išsiauklėjimas – viešumoje mandagus, tvarkingas, labai gerų manierų ir pavyzdingo elgesio; moralė – labai sąžiningas ir doras. Teisingas. Geros širdies ir greitai įspūdžiu paveikiamas; būdas – griežtas, labai greitas, jautrus, nepastovus; sveikata – sveikas ir patvarus; valstybiškumas ir tautiškumas – valstybiniai ir tautiniai susipratęs ir tiems reikalams atsidavęs; pažangumas karo tarnyboje – žinių turi, domisi karo srities dalykais, greitai persiima techniškomis naujienybėmis ir tuojau nori įgyvendinti savo dalyje paneigiant turimas priemones; tarnybos pareigų supratimas ir jų atlikimas – paviršutiniškai drausmingas ir griežtas, palaiko drausmę savo pulke ir geba palaikyti ją tarp pavaldinių. Tarnybai atsidavęs, bet labiausiai rūpinasi pulko gerbūvio sutvarkymu ir rajono pagražinimu. Pavaldiniams rūpestingas. Kavalerijos technikoje autoritetingas. Iniciatyvos ir gerų norų turi daug, tačiau ne visada pavyksta juos realizuoti; kariškas gyvenimas – asmeniškai deda pastangas palaikyti santykius su pulko karininkais; netarnybiniai darbai ir visuomeninė veikla – Gyvuliams globoti draugijos ir Lietuvių–Prancūzų draugijos narys, generalinio štabo kursuose dėsto kavalerijos taktiką⁶⁸. Pulko karininkai taip pat teigiamai atsiliepė apie savo vadą, išryškindami jo sumanumą, geras manieras, gebėjimą puikiai valdyti žirgą, ir labai gailėjosi, kuomet jam teko persikelti į naują tarnybos vietą⁶⁹. Nuo 1936 m. kovo 30 d. A. Valušis įsijungė į Lietuvių–Prancūzų draugijos veiklą. Po dešimties dienų draugijos nare tapo ir žmona Marija⁷⁰. 1937 m. gen. št. plk. A. Valušis kartu su brg. gen. Vladu Nagevičiumi buvo išrinkti Vytauto Didžiojo universiteto korporacijos „Ramovė“ mecenatais⁷¹. 1938 m. darbavosi Lietuvos karininkų Ramovės Seniūnų tarybos Kultūros komisijoje⁷².

Būdamas husarų pulko vadu A. Valušis nuolat buvo artimoje Prezidento A. Smetonos aplinkoje. Jo pulko kariai – 24 raitelių būrys – kaip išskirtinė Prezidento garbės sargyba ir palyda dalyvaudavo diplomatinuose ritualuose, kuomet užsienio valstybių naujai paskirti diplomatiniai atstovai vykdavo į iškilmingą skiriamųjų raštų (kredencialų) įteikimą Lietuvos Prezidentui. A. Valušis kartu su kitais aukštais kariuomenės karininkais ir valstybės pareigūnais dalyvaudavo prezidentinėse medžioklėse⁷³. Kartu su žmona turėjo ir išskirtinę galimybę lankytis Valstybės teatre Prezidento ložėje⁷⁴.

⁶⁸ 1-ojo gusarų Didž. Liet. Etm. Kunig. Jonušo Radvilos pulko gen. št. pulk. leit. Valušio Aloyzo Atestacija 1935, 1936, 1937, 1938 m. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 15–16, 19–24.

⁶⁹ KUZMICKIS-KUZĖ, Stasys. Pirmame husarų pulke 1935–1940 metais. *Karys*, 1986, Nr. 9, p. 401; *Prezidento sargyboje: Leitenanto Povilo Skardžiaus istorija*. Sudarytoja Ingrida Jakubavičienė. Vilnius: Versus aureus, 2017, p. 80.

⁷⁰ Lietuvių–Prancūzų draugijos narių knyga. LCVA, f. 945, ap. 1, b. 8, 48v–49.

⁷¹ Kl. Vytenis. Korp. „Ramovė“ penkmetis. *Kardas*, 1937, Nr. 21, p. 481.

⁷² Naujosios Seniūnų Tarybos pirmasis posėdis. *Kardas*, 1938, Nr. 11, p. 260.

⁷³ ŠLIOGERIS, Vaclovas. *Antanas Smetona žmogus ir valstybininkas*. Atsiminimai. Cleveland, 1966, p. 106–107.

⁷⁴ Ten pat, p. 144–145.

Na, o atostogas Prezidento duktė Marija su vyru Aloyzu dažniausiai leisdavo kartu su Prezidento šeima Palangoje arba Užugirio kaime⁷⁵.

Tarnyba Lietuvos kariuomenėje ir aktyvi visuomeninė A. Valušio veikla buvo pastebėta ir įvertinta. Už nuopelnus Lietuvos Respublikai 1928 m. buvo apdovanotas Savanorių kūrėjų ir Lietuvos nepriklausomybės medaliais, 1929 m. už tarnybinius pasizymėjimus jam įteiktas DLK Gedimino 4 laipsnio ordinas, o 1938 m. Lietuvos Respublikos valstybingumo 20-mečio proga – Vytauto Didžiojo 3 laipsnio ordinas. A. Valušio skautiškoji veikla 1932 m. buvo įvertinta skautų Lelijos ordinu, 1934 m. Latvijos skautų Baltosios lelijos ordinu ir Vengrijos skautų medaliu. Už nuopelnus vystant Lietuvos ir Prancūzijos bendradarbiavimą 1936 m. kovo 23 d. Prancūzijos pasiuntinybėje iškilmingoje ceremonijoje A. Valušiui įteiktas Prancūzijos Garbės legiono 4 laipsnio ordinas („Croix d’Officier“). Tokio pat dėmesio ir įvertinimo tą pačią dieną sulaukė ir kariuomenės vadas gen. št. plk. S. Raštikis, kariuomenės štabo viršininkas gen. št. plk. Jonas Černius ir kariuomenės štabo II skyriaus viršininkas gen. št. plk. ltn. Kostas Dulksnys bei ats. gen. ltn. Motiejus Pečiulionis⁷⁶. 1937 m. A. Valušiui buvo įteiktas ir Švedijos Kalavijo 3 laipsnio ordinas.

Karo atašė Lenkijai

1938 m. gegužės 24 d. Lietuvos pasiuntinys Lenkijoje įgaliotasis ministras Kazys Škirpa kreipėsi į užsienio reikalų ministrą prašydamas pagreitinti karo atašė skyrimą Lietuvos pasiuntinybei. Pradiniame diplomatinių santykių užmezgimo tarp Lietuvos ir Lenkijos etape buvo apsispręsta šiuo klausimu neskubėti, tačiau esama Lenkijos su jos kaimynais politinė militarinė padėtis vertė keisti pirminį sumanymą. Karo atašė skyrimo poreikį K. Škirpa motyvavo „militariniai tvankia atmosfera“, kurią lėmė lenkų kaimynių Vokietijos ir Čekoslovakijos santykių problemos, bei specifine Lenkijos vyriausybės organizacine struktūra, kurioje iš esmės viską lemia kariškiai, o jo kaip Lietuvos pasiuntinio aukšta padėtis neleidžia palaikyti artimesnių asmeninių ryšių su lenkų Karo ministerijos žemesnio rango karininkais, per kuriuos karo atašė galėtų išgauti žinių, naudingų Lietuvos kariuomenės štabui ir Užsienio reikalų ministerijai⁷⁷. Atsižvelgiant į susidariusią situaciją ir tolesnę dviejų kaimyninių valstybių diplomatinių santykių vystymą, užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis gegužės 30 d. kreipėsi į kariuomenės vadą S. Raštikį, pritardamas pasiuntinio

⁷⁵ Ten pat, p. 84–85; *Prezidento sargyboje: Leitenanto Povilo Skardžiaus istorija*. Sudarytoja Ingrida Jakubavičienė. Vilnius: Versus aureus, 2017, p. 80–81.

⁷⁶ Prancūzų pagarba mūsų kariuomenei. *Kardas*, 1936, Nr. 7, p. 186–187.

⁷⁷ 1938 05 24, Įgalioto Ministerio K. Škirpos raštas, slapta, Jo Ekselencijai Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui Kaune, Varšuva, Lietuvos Pasiuntinybė Lenkijoje, Nr. 79/sl. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 109.

K. Škirpos pageidavimui⁷⁸. Lietuvos pusė birželio 11 d. apsisprendė karo atašė pareigoms skirti gen. št. plk. A. Valušį⁷⁹. Remiantis Lenkijos karo atašė Lietuvoje diplomuoto⁸⁰ pulkininko Leono Mitkiewicziaus⁸¹ atsiminimais, galima numanyti, kad jau gegužės viduryje A. Valušis aukščiausių valstybės vadovų buvo planuojamas į šias pareigas. Kaip pastebi dipl. plk. L. Mitkiewiczius, jo oficialių prisistatomųjų susitikimų Kaune metu gegužės 10 d. susitinkant su kariuomenės vadovybe Karininkų ramovėje 1-ojo husarų pulko vadas A. Valušis nenuleido nuo jo akių ir nuolat buvo greta⁸².

Sulaukus Lenkijos vyriausybės pritarimo, 1938 m. liepos 7 d. Lietuvos kariuomenės kavalerijos viršininkas buvo informuotas, kad 1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilos pulko vadas gen. št. plk. A. Valušis skiriamas Lietuvos karo atašė Lenkijai ir įpareigotas pasirūpinti sklandžiu pulko perdavimu⁸³. Atsisveikindami su vadu ir išlydėdami į naują tarnybos vietą husarų pulko karininkai suorganizavo iškilmingas gen. št. plk. A. Valušio išleistuves⁸⁴. Buvusio husarų pulko vado laukė dar vienas naujas gyvenimo iššūkis – darbas Lietuvos valstybės diplomatinėje tarnyboje. Šiose pareigose gen. št. plk. A. Valušis išbuvo kiek daugiau nei metus – iki 1939 m. lapkričio 16 d.

A. Valušio paskyrimas į karo atašė pareigas buvo vertinamas nevienareikšmiškai. Istoriko Piotro Losowskio teigimu, A. Valušio kaip prezidento žento kandidatūra šiame poste liudijo nelengvą Lietuvos ir Lenkijos santykių gerėjimo procesą įveikiant esamą pasipriešinimą ir sunkumus⁸⁵.

Vykdydamas Lietuvos karinio atstovo pareigas 1938 m. rugsėjo 7–10 d. A. Valušis dalyvavo Lenkijos kariuomenės manevruose, 1939 m. sausio 17 d. lankėsi Modline, Lenkijos kariuomenės Šarvuotininkų mokymo centre, o vasario 3 d. – Zagrze, Ryšininkų mokymo centre⁸⁶. A. Valušio prašymu Lenkijos pusė Lietuvos kariuomenei

⁷⁸ 1938 05 28/30 Ponui Kariuomenės vadui Užsienio reikalų ministeris, Slapta, 483/sl. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 108.

⁷⁹ 1938 06 11 Ponui Užsienio reikalų ministrui Kariuomenės vadas, 26048 sl. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 105.

⁸⁰ Diplomuotas karininkas Lenkijos kariuomenėje reiškia titulą, suteikiamą įgijus atitinkamą aukštąjį išsilavinimą, Lietuvos kariuomenėje atitinkantis analogišką Generalinio štabo karininko titulą.

⁸¹ Leonas Mitkiewiczius-Żółtekas (1896–1972) gimė Zambrove, Lenkijoje. 1915 m. baigė Baltogės gimnaziją. Pirmojo pasaulinio karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje, baigė kavalerijos mokyklą. 1917 m. lapkritį pradėjo tarnybą 1-ajame lenkų gen. Juzefo Dovboro-Mušnickio korpuse. Dalyvavo Lenkijos ir Rusijos kare. 1921–1938 m. Lenkijos kariuomenėje tarnavo įvairiuose kariniuose daliniuose ir karo mokyklose, įgijo Generalinio štabo karininko išsilavinimą, 1938 m. pavasarį tapo Lenkijos valstybės karo atašė Lietuvos Respublikai. 1939 m. pasitraukus iš Lietuvos atsidūrė Prancūzijoje. 1943 m. buvo paskirtas lenkų atstovu Jungtiniame sąjungininkų štabe Vašingtone. Po Antrojo pasaulinio karo iki gyvenimo pabaigos gyveno JAV.

⁸² MITKIEWICZ, Leon. *Kauno atsiminimai 1938–1939*. Baltos lankos, 2002, p. 74, 80.

⁸³ 1938 07 07 Kavalerijos viršininkui, Slaptai, 26109 sl. nr. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 103.

⁸⁴ KUZMICKIS-KUZĖ, Stasys. Pirmame husarų pulke 1935–1940 metais. *Karys*, 1986, Nr. 9, p. 401.

⁸⁵ ŁOSSOWSKI, Piotr. *Stosunki Polsko-Litewskie 1921–1939*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 1997, s. 339.

⁸⁶ Karo atstovo Lenkijoje gen. št. pulkininko Valušio Aloizo Tarnybos lapas 1935–1940 m. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 124.

perdavė įvairios medžiagos apie atskirų kariuomenės padalinių struktūrą, pėstininkų bataliono mokymą, kariuomenės sveikatos būklę ir daug kitos medžiagos⁸⁷. Bendraudamas su Lenkijos kariškiais, susipažinęs su Lenkijos kariuomenės gyvenimu, A. Valušis stengėsi remtis gerą patirtimi ir kai kurias idėjas realizuoti Lietuvos kariuomenėje bei visuomenėje. 1939 m. kovo mėn. jis parašė laišką Kariuomenės štabo II skyriaus viršininkui gen. št. plk. K. Dulksniui, kuriame atkreipė dėmesį į Lenkijoje gaminamus bei platinamus visuomenėje vadų ir karžygių įvairaus dydžio skulptūros kūrinius. Remdamasis lenkų patirtimi A. Valušis kėlė valstybinės simbolikos, skirtos reprezentavimui, trūkumo problemą. Kartu išreiškė pageidavimą reprezentacijai ir propagavimui valstybės viduje bei užsienyje turėti karinės-istorinės tematikos skulptorių ir dailininkų darbų bei fotografijų, vaizduojančių Lietuvos didžiuosius kunigaikščius, Atgimimo didvyrius, kautynių dėl laisvos Lietuvos karžygius ir kariuomenės vadus. Jo manymu, šios iniciatyvos turėjo imtis Kariuomenės spaudos ir švietimo skyrius arba Karo muziejus, kurie galėtų gaminti proporcingai sumažintas Vyčio ir skulptoriaus Grybo Vytauto Didžiojo skulptūras ar panašaus pobūdžio kūrinius ir prieinama kaina per organizacijas ar įstaigas platinti. Kariuomenės štabo II skyriaus viršininkas į šias karo atašė pristatytas idėjas reagavo teigiamai. Laišką su atitinkama rezoliucija, kaip šį projektą galima būtų įgyvendinti praktiškai, adresavo Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkui⁸⁸. Šiandien neturime pakankamai medžiagos, kuri leistų pasekti ir atsakyti į klausimą, ar atašė sumanymą pavyko realizuoti, tačiau jau vien šios idėjos pristatymas liudija A. Valušio rūpestį Lietuvos valstybe, ką jis darė nuolat. Tiesa 1939 m. Rygoje buvo pagamintos latvių dailininko Elmāro Rivošo (1906–1957) porcelianinės Vyčio skulptūrėlės⁸⁹, kas galėtų liudyti idėjos realizavimo faktą.

Akivaizdžiai šiltėjant tarpvalstybiniams Lietuvos ir Lenkijos santykiams, 1939 m. gegužės 8–11 d. įvyko Lietuvos kariuomenės vado gen. S. Raštikio vizitas į Varšuvą⁹⁰. Lietuvos kariuomenės vadą kelionėje lydėjo kariuomenės žvalgybos (II skyriaus) viršininkas gen. št. plk. K. Dulksnys bei kariuomenės vado adjutantas gen. št. mjr. Mykolas Gecevičius. Lietuvos karo atašė Lenkijai gen. št. plk. A. Valušiu teko pareiga pasitikti Lietuvos delegaciją ir lydėti viso vizito metu⁹¹. Lietuvos pasiuntinys K. Škirpa, apibūdindamas pasiuntinybės diplomatinio korpuso personalą, išskirdamas atašė gen. št. plk. A. Valušį, konsulinio skyriaus vedėją Antaną Andrašūną ir

⁸⁷ ŁOSSOWSKI, Piotr. *Stosunki Polsko-Litewskie 1921–1939*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 1997, s. 367.

⁸⁸ 1939 03 09 Kariuomenės štabo II-o skyriaus viršininkui, Nr. 31, Karo atstovas Lenkijai, gen. št. pulkininkas Valušis, Varšuva. LCVA, f. 929, ap. 6, b. 235, l. 886.

⁸⁹ GALKUS, Juozas. *Lietuvos Vytis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 293.

⁹⁰ RAŠTIKIS, Stasys. *Kovose dėl Lietuvos*. Karo atsiminimai, I dalis, fotografuotinas leidimas, Lituanius, 1990, p. 569–586.

⁹¹ 1939 05 06 Program wizyty Generała Raštikisa Naczelnego Dowodcy Wojsk Litewskich w dniach od 8-11 maja., Sztab Główny, Oddział II, Nr. 175. *Archiwum Akt Nowych* 617/23, l. 16–17, 23–24.

spaudos atstovą Vytautą Alseiką, didžiuodamasis pažymėjo, kad visi jie buvo aukštos kvalifikacijos, puikūs pareigūnai ir nuoširdūs bendradarbiai⁹².

1939 m. rugsėjį Lenkija, užpulta Vokietijos, o vėliau ir Sovietų Sąjungos, neteko valstybingumo. Kartu nutrūko ir neseniai užmegzti Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai. A. Valušis grįžo į Lietuvą ir buvo paskirtas ypatingų reikalų karininku prie krašto apsaugos ministro pulko vado teisėmis. Šiose pareigose išbuvo beveik pusmetį ir nuo 1940 m. gegužės 9 d. pradėjo dirbti Vytauto Didžiojo aukštosios karo mokyklos etatiniu lektoriumi⁹³.

Už Atlanto

1940 m. birželio 14 d. Sovietų Sąjungos ultimatas Lietuvai ir jo pasekmės Lietuvos Respublikai nukirto daugiau nei 20 metų trukusį gen. št. plk. A. Valušio karininko kelią, kartu atvertė dar vieną gyvenimo puslapį, kupiną pokyčių ir išbandymų.

Pablogėjus sveikatai, 1940 m. gegužę atlikus tyrimus, birželio 6 d. Vytauto Didžiojo aukštosios karo mokyklos lektorius gen. št. plk. A. Valušis susirgo ir buvo paguldytas į privačią chirurgo dr. Vitalijaus Gusievo ligoninę. Čia jis buvo operuotas. Būdamas ligoninėje sulaukė ir Sovietų Sąjungos ultimatumo Lietuvai. Susidariusi sudėtinga situacija Prezidento A. Smetonos šeimos artimiausios aplinkos narius vertė priimti skubius sprendimus. Lietuvos vyriausybei nusprendus priimti sovietų ultimatumą, 1940 m. birželio 15 d. apie 13 val. 30 min. Prezidento duktė M. Valušienė, ruošdamasi kartu su kitais išvykti iš Lietuvos, į dr. V. Gusievo ligoninę su savo tarnaitė išsiuntė prezidentūros automobilį parvežti operuotą vyrą⁹⁴. Nors gydytojas V. Gusievas, vertindamas paciento būklę, prieštaravo, A. Valušis paliko ligoninę ir atvyko į prezidentūrą. Po poros valandų, 16 val. 45 min., Prezidento automobilis Nr. 1, vairuojamas J. Abeltinio, su Prezidentu A. Smetona, M. Valušiene, gen. št. plk. ltn. Stepu Žukaičiu, mjr. Ignu Jasiūnu ir gen. št. plk. A. Valūšiu išvyko iš Kauno ir per Marijampolę, Vilkaviškį, Alvitą, važiavo į Lietuvos–Vokietijos pasienio miestelį Kybartus⁹⁵. Pasienį pasiekė apie 19 val. Čia teko sustoti net daugiau nei dešimčiai valandų. Po ilgų diskusijų, dokumentų tvarkymo ir sprendimų priėmimo birželio 16-osios ankstyvą rytą, 5 val. 45 min., okupuojamos Lietuvos valstybės sienos užtvartas buvo pakeltas ir apie 6 val. A. Valušis su kitais peržengė Lietuvos–Vokietijos sieną.

⁹² ŠKIRPA, Kazys. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*. Chicago–Vilnius, 1996, p. 67.

⁹³ Karo atstovo Lenkijoje gen. št. pulkininko Valušio Aloizo Tarnybos lapas 1935–1940 m. LCVA, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 124.

⁹⁴ VALUŠIENĖ, Marija [Pro memoria]. *Lietuvos aneksija, 1940 metų dokumentai*. Vilnius: Periodika, 1990, p. 46.

⁹⁵ VALUŠIS, Aloyzas Pro Memoria, Įspūdžiai palydint išvykstantį iš Lietuvos Valstybės Prezidentą, *Lietuvos aneksija, 1940 metų dokumentai*, Vilnius: Periodika, 1990, p.37-38.

Pasitraukdamas iš Lietuvos A. Valušis su žmona Marija, Prezidentu A. Smetona ir jo aplinka kelias dienas buvo apsistoję Karaliaučiuje, vėliau buvo nuvežti į medžiotojų svečių namus Šventaičio (Schwenzeit) kurorte prie Angerburgo miesto Rytų Prūsijoje, kur gyveno su priskirto SS karininko Lauprecherio apsauga⁹⁶. Čia A. Smetona ir jo aplinka prabuvo iki rugpjūčio vidurio⁹⁷. Tuomet visi atvyko į Berlyną. Būnant Vokietijoje A. Valušio uošviui Prezidentui A. Smetonai buvo duota suprasti, kad jis čia nepageidaujamas. Šioje sudėtingoje politinėje situacijoje Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje K. Škirpa jam ir jo šeimai išrūpino Šveicarijos ir JAV vizas⁹⁸. Kiek pagyvenus Šveicarijoje, per Portugaliją iš Lisabonos 1940 m. spalio 23 d. pirmieji laivu „Nyassa“ išvyko Valušiai, kurie Niujorko uostą pasiekė lapkričio 4 d.⁹⁹

Amerikoje prabėgus vieneriems metams, įsisiūbavus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, A. Valušis priėmė sprendimą savanoriu stoti į JAV kariuomenę, siekdamas ginti Lietuvos ir Amerikos idealus. 1941 m. gruodžio 29 d. laišku apie savo sprendimą informavo Lietuvos atstovą Povilą Žadeikį. Šis atsakydamas sveikino tokį pulkininko pasirinkimą, pasidžiaugdamas, kad tai „yra aukščiausias pilietinio patriotizmo aktas“. Kartu P. Žadeikis apgailestavo, kad „Lietuva, tuo tarpu, neturėdama savo Vyriausybės svetur, pati negali pasinaudoti Tamstos ryžtingumu“, pažymėdamas, kad „Lietuvos Vyriausybei pradėjus kada veikti, Tamsta gali būti ir jai reikalingas. Todėl būtų rodos geistina, kad tą teisę sau rezervuotumėt“. P. Žadeikis taip pat išreiškė mintį, kad jei A. Valušis padarytų bendrą pareiškimą, Lietuvos pasiuntinybė pristatytų jį JAV vyriausybei ir reikiamu laiku apie tai painformuotų Lietuvos Prezidentą¹⁰⁰. Tolesniū šio A. Valušio gyvenimo epizodo aplinkybių dėl šaltinių stokos nepavyko nustatyti.

Persikėlęs už Atlanto A. Valušis su žmona Marija apsigyveno ir dirbo Niujorke, vėliau persikėlė į Majamį, o iki gyvenimo pabaigos gyveno Floridoje. Gyveno gana kukliai ir taupiai. Gyvendamas JAV A. Valušis, turėdamas gerą klausą, dirbo fortepijonų derintoju. Ilgainiui savo išsilavinimą praplėtė topografijos ir braižybos žiniomis ir daug metų dirbo braižytoju konstruktorių biure. Tiesa, buvusio Lietuvos kariuomenės karininko neapleido sveikatos problemos, kurios neleido susirasti sunkesnio darbo. Amerikoje A. Valušis buvo du kartus operuotas, sirgo ir nervų liga¹⁰¹. Mirė 1998 m. sausio 31 d. sulaukęs garbaus 96 metų amžiaus Sent Piterberge Floridoje. Artimiausia Smetonų giminės aplinka, kurioje A. Valušis praleido didžiąją savo gyvenimo dalį, išskyrė jo geras manieras, džentelmeniškumo, kartu ir ypatingos pagarbos savo uošviams Antanui ir Sofijai Smetonomams bruožus. Kartu pažymėjo ir ypatingą

⁹⁶ Ten pat, p. 44; ŠKIRPA, Kazys. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*. Chicago–Vilnius, 1996, p. 348–349.

⁹⁷ EIDINTAS, Alfonsas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius, 2012, p. 433.

⁹⁸ ŠKIRPA, Kazys. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*. Chicago–Vilnius, 1996, p. 463–467.

⁹⁹ JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. *Duetas. Antanas ir Sofija Smetonos*. Versus aureus, 2016, p. 332, 337.

¹⁰⁰ 1942 01 03 P. Žadeikio laiškas-atsakymas pulk. A. Valušiu. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 304, l. 1304. Už šio dokumento nuorodą ir pasidalinimą dėkojame dr. Simonui Jazavitai.

¹⁰¹ JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. *Duetas. Antanas ir Sofija Smetonos*. Versus aureus, 2016, p. 408–410; EIDINTAS, Alfonsas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius, 2012, p. 471.

žmonos Marijos įtaką, jos valdingumą ir lemiamą žodį šeimoje. Aloyzas ir Marija Valušiai palikuonių neturėjo¹⁰². Sovietų okupacija ir likimo vingiai išblaškė Valušių šeimą. A. Valušio sesuo, dainininkė Elena Rukštelienė, pradžioje su vyru dailininku Antanu Rukštele pasitraukusi į Vokietiją, vėliau, 1949 m., emigravusi į Australiją, 1955 m. apsigyveno JAV¹⁰³. Tuo tarpu tėvai liko Lietuvoje. Jauniausioji sesuo Birutė Valušytė, aktyvi nuo 1935 m. Lietuvoje veikusios Nikolajaus Rericho draugijos narė, po Antrojo pasaulinio karo pasilikusi Lietuvoje, patyrė sovietų represijas ir 1949 m. vasarą kartu su kitais organizacijos nariais buvo suimta, nuteista ir kalinta¹⁰⁴. Grįžusi iš lagerio gyveno Kaune.

Išvados

Peržvelgus skauto, Lietuvos Respublikos kariuomenės karininko, Generalinio štabo pulkininko, Prezidento A. Smetonos asmens adjutanto ir Lietuvos karo atašė Lenkijos Respublikai Aloyzo Valušio gyvenimą galima sudaryti įvairiaspalvį šios asmenybės portretą. Atlikę tyrimą priėjome prie šių išvadų.

Jaunystėje supusi šeimos aplinka ir pirmųjų gyvenimo metų patirtys jaunuoliui padarė reikšmingą įtaką gyvenimo kelio trajektorijai, suformavo meilę atgimstančiai Lietuvos valstybei ir pasišventimą dirbti dėl jos Laisvės. Kartu atvedė į Lietuvos skautų organizaciją, o vėliau ir į kariuomenę, kur du dešimtmečius žingsnis po žingsnio kilo karjeros laiptais. Tiesa, tenka pripažinti, kad A. Valušis niekada nebuvo ryškus lyderis, dažniausiai likdavo savo bendražygių ar aukštesnių viršininkų šešėlyje, ką liudytų daugeliu atvejų užimamos adjutanto arba vado pavaduotojo pareigos.

Išskirtinę įtaką asmenybės raidai ir karjerai padarė santuoka su Lietuvos Respublikos Prezidento Antano Smetonos dukterimi Marija. Tarnaudamas kariuomenėje jis įgijo gana platų išsilavinimą, baigdamas net tris užsienio valstybių aukštąsias karo mokyklas. A. Valušio atvejis leidžia daryti prielaidą, kad tuometinėje visuomenėje būta ir daugiau panašių atvejų, kur atskiros asmenybės gyvenimo keliui įtakos turėjo šeimos ar giminės narių statusas, sudaręs kur kas palankesnes galimybes tiek siekti išskirtinio išsilavinimo, tiek ir kilti karjeros laiptais.

A. Valušis aukštesniųjų viršininkų buvo vertinamas kaip patikimas, pavyzdingo elgesio, aukštos moralės, labai sąžiningas ir doras žmogus. Puikiai vykdė pavestas pareigas, buvo atsakingas, darbštus, domėjosi profesinėmis naujovėmis, buvo iniciatyvus, generavo idėjas, nors ne visada kai kurias iš jų pavykdavo realizuoti. Greta tarnybos buvo ir gana aktyvus visuomeniniame gyvenime, ypač Lietuvos skautų

¹⁰² JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. *Duetas. Antanas ir Sofija Smetonos*. Versus aureus, 2016, p. 410.

¹⁰³ RUKŠTELIENĖ, Elena. Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. *Biografijų žinynas*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 204.

¹⁰⁴ STUKAITĖ, Donata Danutė. *Šviesos artumoj*. Kaunas, 2009, p. 181–184.

veikloje, kuri dar septyniolikmečiui jaunuoliui padarė reikšmingos įtakos priimant gyvenimo kelio pasirinkimo sprendimus.

Valstybės lūžio metais pablogėjusi sveikata, o kartu ir priklausymas pačiai artimiausiai tautininkų lyderio Prezidento A. Smetonos aplinkai apribojo ir lėmė tolesnio gyvenimo kelio perspektyvą. Gyvendamas emigracijoje A. Valušis liko aktyvaus visuomeninio-politinio pakraštyje.

Atlikus tyrimą tenka pripažinti, kad tai nėra išsamus biografinis pasakojimas. Turima medžiaga leido daugiau mažiau aptarti pagrindinius šios unikalios asmenybės bruožus. Detalesniems asmenybę supusios aplinkos vertinimams ir gilesniam veiklos tyrimui būtina platesnė Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Centrinio kariuomenės ir Naujųjų aktų archyvų Varšuvoje po įvairius rinkinius išsibarsčiusių dokumentų paieška ir analizė.

*

Padėka. Už konsultacijas, reikšmingas nuorodas ir diskusijas rengiant šį straipsnį norime padėkoti kolegoms prof. Alfonsui Eidintui, dr. Ingridai Jokubavičienei ir dr. Simonui Jazavitai.

Šaltiniai

1. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*. Aloyzo Valušio asmens byla, f. 930, ap. 2V, b. 101.
2. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*. Lietuvių–Prancūzų draugijos narių knyga, f. 945, ap. 1, b. 8.
3. *Archiwum Akt Nowych*. Wyzita w Polsce Naczelnego D-cy wojsk litewskich gen. Rasztikisa, 1939, 617/23.
4. *Gen. Povilas Plechavičius*. Brooklyn: Karys, 1978, 300 p.
5. GAUČYS, Povilas. *Tarp dviejų pasaulių: Iš mano atsiminimų 1915–1938*. Vilnius: Mintis, 1992, 377 p.
6. HEINGARTNER, Robert W. *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's diary*. Rodopi, Amsterdam-New York, 2009.
7. MITKIEWICZ, Leon. *Kauno atsiminimai 1938–1939*. Baltos lankos, 2002, 328 p.
8. *Prezidento sargyboje: Leitenanto Povilo Skardžiaus istorija*. Sudarytoja Ingrida Jakubavičienė. Vilnius: Versus aureus, 2017, 222 p.
9. RAŠTIKIS, Stasys. *Kovose dėl Lietuvos*. Kario atsiminimai, I dalis, fotografuotinas leidimas, Lituanus, 1990, 704 p.
10. STUKAITĖ, Donata Danutė. *Šviesos artumoj*. Kaunas, 2009, 264 p.
11. ŠKIRPA, Kazys. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*. Chicago–Vilnius, 1996, 488 p.

12. ŠLIOGERIS, Vaclovas. *Antanas Smetona žmogus ir valstybininkas*. Atsiminimai, Cleveland, 1966, 188 p.
13. VALUŠIS, Aloyzas. Pro Memoria. Įspūdžiai palydint išvykstantį iš Lietuvos Valstybės Prezidentą. *Lietuvos aneksija, 1940 metų dokumentai*. Vilnius: Periodika, 1990, p. 37–44.
14. VALUŠIENĖ, Marija [Pro memoria]. *Lietuvos aneksija, 1940 metų dokumentai*. Vilnius: Periodika, 1990, p. 45–50.
15. AL. Generalinio štabo kursai Klaipėdos krašte. *Kardas*, 1934, Nr.11, p. 220–222.
16. *Gusaras. 1919–1934*. I gusarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko 15 metų gyvavimo sukakčiai paminėti. Kaunas, 1934, 97 p.
17. JAKŠTAS, Petras, mjr. Lietuvos karinė spauda 1918–1938. *Mūsų žinynas*, Kaunas, 1938, Nr. 11–12, p. 803–847.
18. KUZMICKIS-KUZĖ, Stasys. Pirmame husarų pulke 1935–1940 metais. *Karys*, 1986, Nr. 9, p. 394–404.
19. Lelijos ordinas maj. A. Valušiui. *Skautų aidas*, 1932, Nr. 11, p. 2.
20. Mes užsienyje ir santykiai su juo. *Skautų aidas*, Nr. 1, 1933, p. 2.
21. Mūsų kariuomenės gyvenimas. *Kardas*, 1927, Nr. 26–27, p. 387.
22. Naujosios Seniūnų Tarybos pirmasis posėdis. *Kardas*, 1938, Nr. 11, p. 259–260.
23. Prancūzų pagarba mūsų kariuomenei. *Kardas*, 1936, Nr. 7, p. 186–187.
24. Kl. Vytenis, Korp. „Ramovės“ penkmetis. *Kardas*, 1937, Nr. 21, p. 479–481.

Literatūra

1. 1938. *Najciemniejsza noc jest tuż przed świtem / 1938. Tamsiausia naktis būna prieš aušrą*. Vilnius: Instytut Polski w Wilnie / Lenkijos institutas Vilniuje, 2018, 184 p.
2. EIDINTAS, Alfonsas. *Antanas Smetona*. Vilnius: Mintis, 1990, 245 p.
3. EIDINTAS, Alfonsas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, 511 p.
4. GALKUS, Juozas. *Lietuvos Vytis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, 422 p.
5. JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. *Duetas. Antanas ir Sofija Smetonos*. Versus aureus, 2016, 438 p.
6. JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. Lietuvos Prezidento asmens adjutanto tarnyba XX a. 3–4 dešimtmečiuose. *Istorija*, 2017, t. 108, Nr. 4, p. 40–66.
7. JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. *Seserys. Sofija Smetonienė ir Jadvyga Tūbelienė*. Versus aureus, 2014, p.
8. JAZAVITA, Simonas. *Kovok! Kazys Škirpa ir Lietuvos likimas Antrajame pasauliniame kare*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2022, 312 p.
9. JURGĖLA, Petras. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, 1975, 824 p.
10. KILINSKAS, Kęstutis. *Politikai su antpečiais. Civilinės ir karinės valdžios sąveika tarpukario Lietuvoje*. Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, Vilnius, 2022, 324 p.

11. ŁOSSOWSKI, Piotr. *Stosunki Polsko-Litewskie 1921–1939*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 1997, 388 s.
12. MERKELIS, Aleksandras. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1964.
13. REZMER, Waldemar. *Kawaleria Litewska 1918–1921. Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918–1921*, Toruń, 2003, s. 103–174.
14. RUTKIEWICZ, Jan; KULIKOW, Walerij N. *Wojsko Litewskie 1918–1940*. Warszawa, 2002, 228 s.
15. SEREIČIKAS, Mindaugas. Pulkininkas Izidorius Kraunaitis. Kavaleristas iš pašaukimo. *Karys*, 2018, Nr. 5, p. 46–53.
16. SIRUTAVIČIUS, Vladas. Kova už lietuvių kalbos teises, arba dar kartą apie Murzintojų bylą (antisemitizmas ir jo raiška Lietuvos viešajame gyvenime 1922–1924 m.). *Lietuvos istorijos metraštis. 2010 metai*, t. 2, Vilnius, 2011, p. 51–76.
17. TAMOŠIŪNAS, Mindaugas. *Nugalėsim arba mirsim. Nepriklausomos Lietuvos husarai*. Kaunas: Vox altera, 2021, 336 p.
18. TRUSKA, Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996, 411 p.
19. ŪSAITYTĖ, Jurgita. Aukusti Roberto Niemio Dzūkų tautosakos rinkinys: pretekstas, kontekstas ir tekstas. *Tautosakos darbai*, XXXVII, 2009, p. 31–50.
20. VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius: Versus aureus, 2004, 216 p.
21. VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos karių uniformos ir lengvieji ginklai XX amžiuje*. Vilnius: Baltos lankos, 2004, 262 p.
22. Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuviai. *Biografijų žinynas*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 441.
23. *Lietuviškos spaudos draudimo metu (1864–1904) Ukmergės krašte gimę, gyvenę ar veikę knygnešiai bei slaptų mokyklų mokytojai (daraktoriai)*. Ukmergė, 2012, 67 p.
24. *Lietuvių enciklopedija*. South Boston, t. 33, 1965, p. 78–79.
25. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, t. 8, 2008, p. 181–182.
26. *Visuotinė lietuvių enciklopedija, Papildymai A–Ž*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015, p. 405.

A Biographic Research of the General Staff Colonel Aloyzas Valušis: Personality Shaping Reasons and Circumstances

Dr. Jonas Vaičenonis

Vytautas Magnus University, The Faculty of Humanities, V. Putvinskio g. 23-405, LT-44243 Kaunas, Lithuania
E-mail: jonas.vaicenonis@vdu.lt

Summary

The article, drawing on the primary sources, scientific and popular science publications, presents and examines the life path of an extraordinary personality – Aloyzas Valušis – a scout, an officer of the army of the Republic of Lithuania, a cavalryman, a colonel of the General Staff, and a personal adjutant of the President Antanas Smetona. Valušis was a long-time commander of the 1st hussar regiment of the Grand Duke Lithuanian Hetman Jonušas Radvila, a military attaché of the Republic of Lithuania to Poland since 1927, and son-in-law of President Smetona. The aim of the study is to overview the life of Valušis, as well as the reasons and circumstances that shaped him as a high-ranking officer and Lithuania's representative in the diplomatic service in the position of military attaché. The article discusses the family of Valušis, his youth, scouting activities, service in the Lithuanian army, diplomatic service, public activities, and his fate as an emigrant. The research reveals a multi-coloured portrait of this personality. The family environment of his youth and the experiences of the first years of his life shaped the young man's love for the reborn state of Lithuania and dedication to work for its freedom. This led him to the Lithuanian Scouts organisation, and later to the army, where he climbed the career ladder step by step for two decades. It has to be noted that Valušis was not a born leader and usually remained in the shadow of his comrades or higher superiors, as evidenced by his positions as adjutant or deputy commander. Valušis was regarded as a reliable man of exemplary behaviour, high morals, very honest, and virtuous. He performed his assigned duties well, was responsible, hardworking, interested in professional innovations, was proactive, and generated ideas, although not all of them were implemented. At the same time, he was an active participant in public life, especially distinguished himself in the activities of Lithuanian scouts. While living in emigration, Valušis remained on the fringes of active social and political life. Considering the revealed facts of Valušis's life, for a more detailed biographical and in-depth research of this personality, an analysis and evaluation of the documents scattered among the various collections of the Lithuanian Central State Archives and Central Military Archives in Warsaw is necessary.

Gauta / Received 2022 10 06
Priimta / Accepted 2023 09 21



1 pav. *Generalinio štabo pulkininkas leitenantas Aloyzas Valušis. 1934 m.*

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 930, ap. 2V, b. 101, l. 1.